

Hajduki.

Studija iz južnoslovanskega narodnega življenja.

Spisal Anton Trstenjak.

Za krst časní i slobodu zlatnu.

Geslo raje.

Pesnik »Osvetnikov« je doživel letos svoj osemdeseti rojstni dan. Ob tej priliki se je seznanil širši slovanski svet z njegovimi hajduki, kateri so izvršili v zgodovini bosenske in hercegovske raje znamenito ulogo. Ali fra Grga Martić ni prvi, kateri proslavlja hajduke. V narodni pesmi je postavljen hajdukom večni spomenik. Narod jih proslavlja kot svoje odrešenike, ljubi jih in spoštuje kot svoje narodne mučenike. Martićevi hajduki: Luka Vukalović, Kiko, Zelić in drugi niso edini, o katerih govori zgodovina. Takih hajdukov je bilo na stotine v Jugoslovanih. Čitajte Aškerčeve »Rapsodije bolgarskega goslarja«, in pred seboj boste imeli pristne bolgarske hajduke. Hajduk Vasil Levski je žrtvoval svoje življenje za svobodo domovine. Dramil je Bolgare, da se otreso turškega ižesa, in je izdahnil svojo junaško dušo na turških vešalih dne 6. februarja leta 1873. v Sofiji. To je torej junak iz naše dobe. V sliki »Tabor v Oborišču« opisuje nam pesnik, kako so se l. 1876. zbirali bolgarski sokoli v balkanskih gozdovih in ondi svečano sklenili, da hočejo maščevati Levskega, diakona junaka. Tu vidimo, kako žive hajduki v gozdovih. Ahmed paša je prišel z mnogobrojno četo v Batak in je dal poklati vse vaščane. Tu zopet vidimo, kako je umirala raja za vero in svobodo. Raje ni branil nihče; morala se je braniti sama, ker

» krik robóv
ne sega nikdar do bogóv.«

Ali prišla je pomoč od carja osvoboditelja in vsaj del bolgarske raje je otresele stoletne okove.

Tako so hajduki pripravljali delo osvobojenja. Hajduki so torej vstaši in nekaj posebnega. Nikoder po širnem svetu ne nahajamo kaj enakega. Italijani imajo slovito maffijo, Nemci znamenite razbojnike, vsi narodi imajo morilce in pretepače, a hajduke imajo nekateri slovanski rodovi, namreč tisti, to že sedaj poudarjamo, kateri so največ trpeli.

Zadnji čas se je mnogo pisalo o gospici Jeleni Stone. Stone je misijonarka, doma iz Severne Amerike, živi v Carjigradu ali bog-

vedi kje, dobiva mnogo denarja od svojih rojakov in se trudi po-evangeliti Macedonijo. Do zdaj je osnovala v Macedoniji in na Bolgarskem 35 evangelskih šol. Njeno delovanje je torej naperjeno proti pravoslavju v prvi vrsti. Ali je to nedolžna, opravičena ali celo sveta stvar? Sodite in mislite, kakor hočete, gospica Stone ima svoje namene, a Macedonija ne potrebuje njene misije. Ko je lani bila na potu v Macedonijo, počakali so jo, kakor so poročali nemški listi, neki »razbojniki«, njim na čelu poglavar Boris Sarafov, odveli so jo v gore, visoko v bolgarske gore, kjer jih ni mogel nihče najti. V njenem spremstvu je bila mlada in krasna pastorka Cilka, ki je v onih gorah po zimi povila krasnega dečka. Obema se je dobro godilo, pogrešali nista ničesar, niti finih jedil, niti izborne pijače, samo v gorah sta morali ostati. Ves svet, zlasti Nemci so vpili, da so Stono odveli »razbojniki«, in nemški listi so peli tenor, a pripevali so jim tudi nekateri slovanski časnikarji. Američanci so nabrali baje 300.000 frankov, denar so izročili »razbojnikom« in so tako odkupili obe dami. Ves svet si je oddahnil, a nam se je baje prihranila sramota, da niso slovanski razbojniki zakrivili umorstva. V Srbiji in na Bolgarskem se je dogodilo kaj takega že često, samo to je, da se do zdaj še nikdar ni zahtevala tolika odkupnina. Ta epizoda američanske misijonarke je res samo epizoda in za Macedonijo postranska stvar. Vstaši potrebujejo za vstajo denarja, da si nabavijo pušk in smodnika. Po čemer je koprnela Srbija in Bolgarija, po tem hrepeni Macedonija. V Macedoniji nekaj vre in kipi, ker Turčija noče ničesar vedeti o 23. členu berlinske pogodbe. Zbirajo se baje »bande«, »Neue freie Presse« piše o slovanskih razbojnikih: »sie üben sich untereinander im Gurgelabschneiden«. Mi pa vemo, da slovanska raja grabi za puške in nože, da se bori za vero in svobodo in da si hoče izvojevati zlato svobodo tudi — Macedonija.

Dasi spadajo Slovenci k jugoslovanski skupini, vendar ni bilo med nami in med Srbi, Hrvati in Bolgari skupne državne zveze. Pri Srbih in Hrvatih se je mnogokaj ohranilo, o čemer v Slovencih danes ni niti sledu. Pomislimo samo na pobratimstvo in kumstvo, na to obiteljsko napravo, katere ne nahajamo pri drugih narodih. Tudi naši predniki so živeli v borbi s krutimi sovražniki, ali posebnega sovražnika so imeli naši bratje preko Save. Onostran Save, na Balkanu, so se vršili velevažni dogodki, katerih se nismo udeleževali. Od Carjigrada se je zaganjala turška sila preko Balkana proti srcu Evrope in je na tem potu treščila ob Bolgare, Srbe in Hrvate. Ti južni Slovani so odbijali stoletja in stoletja turške navale s toliko

močjo, da se Turčinova nakana, podjarmiti ve s krščanski svet, ni uresničila. In tako se je Turčin moral zadovoljiti s tem, da je razrušil slavno bolgarsko in srbsko carstvo in da si je podjarmil še one sosednje pokrajine, v katerih so bivali Slovani. Na to stran Save so bili Slovenci, kateri so odbijali germanski naval. Ko so padli panonski Slovenci, prišli smo mi na vrsto. Bili smo torej neprenehoma v sovražnih kleščah, vedno napadani, tlačeni in preganjani. V teh stiskah in v narodni zdvojnosti so posegli balkanski narodi po samoobrambi, ker so dobro vedeli, da jim ne bode nihče pomagal, ako si ne bodo pomagali sami. Mnogo njih je priseglo, da hočejo braniti svoj rod ter si s krvjo izvojevati izgubljeno svobodo. Osnovali so si posebno društvo, to je, oborožili so se s puškami, samokresi in noži, zapustili so dom in šli so v visoke gore. Postali so hajduki. Lahko si mislimo, kako silen je moral biti pritisk, da so Slovani, ki so bili od pamtiveka miroljuben narod in ki so najrajši v miru živeli, zgrabili za puške. V stiskah so se naučili nositi in rabiti orožje in še danes si ne moreš balkanskega Slovana drugače predstavljati kakor človeka, kateri ima ob svojem pasu cel arsenal. Drugi Slovani, tudi mi Slovenci, so nosili ob pasu pipo in tobak. Srb, Hrvat in Bolgar je to potreboval. Turki so odvajali v Štambul lepa dekleta, onečaščevali so slovanske domove, nalagali so raji neznosne davke, a za narod niso storili ničesar. Koliko nesreče so napravili, tega ni moči popisati. Narodu ni preostalo nič drugega, ali se vdati ali pa se upreti. Izbrali so si zadnje sredstvo. Brat je prisegel, da bode maščeval sestro, katero je onečastil Turek, in ako on pred svojo smrtjo ni mogel izvršiti maščevanja, prevzel je maščevanje mlajši brat ali kak prijatelj.

O hajdukih tudi naše širše občinstvo nima pravih pojmov. Neslovanski svet, osobito Nemci pa sploh nočejo imeti pravih pojmov o slovanskih hajdukih. Evropski zapad ni nikdar imel hajdukov, kako bi si torej mogel predstavljati, da je hajduk in hajduštvo nekaj idealnega! Emil Franzos je slikal maloruske hajduke ali, kakor jih tam imenujejo, hajdamake kot navadne pretepače. Še danes se z nejevoljo spominjam, kako je po »Neue freie Presse« smešil in tendenciozno pisal o Slovanih. Rosen je bil nekoliko pravičnejši, in Hellwald misli, da so hajduki vendar boljši, nego so jih opisavali njegovi rojaki. Ako nimajo pravih pojmov pisatelji, ali čemo in ali moremo zahtevati, da bi takozvana dnevna književnost mogla soditi o tej stvari nepristranski? Nemški listi so pisali in pišejo, da so hajduki navadni pretepači, ki kradó in moré, kamor prihajajo. Vsi

narodi na svetu so imeli razbojnike, in zato mislijo Nemci, da hajduki niso nič boljši od nemških razbojnikov. Naše občinstvo, katero to čita, misli in veruje, da so hajduki res taki, kakor nam jih slikajo Nemci, namreč da so naši hajduki nava dni razbojniki, Strassenräuber, Gurgelabschneider i. t. d.

Beseda sama »hajduk« je tujka. Hajdu, množina hajduk, hajduco, hajducus je madjarska beseda. Hajduki so se nekdam zvali na Ogrskem pastirji. Pozneje so bili hajduki vojaki, pešci, katere si je lahko vsak najel za denar. Sedmograjski knez Bocskay je podelil leta 1605. hajdukom plemstvo, ker so ga v vojski krepko podpirali. Ti madjarski hajduki niso nekaj časa plačevali davka in so celo imeli posebne predprave. Pozneje so z besedo hajduk oznamenovali sodne slugе. Beseda je torej madjarska, a pomen, stvar je slovanska.

Kdo in kakšni so bili hajduki in kateri Slovani so imeli hajduke? Kakšni so bili, o tem nas obveščuje narodna pesem, katera je proslavila znamenite hajduke. Vuk je gotovo dobro poznal svoje rojake in on nam opisuje hajduke take, kakršni so res bili. Tudi Martić je poznal hajduke, kateri so se borili proti Turčinu v naši dobi do okupacije Bosne in Hercegovine. On nam opisuje hajduke istinito. Tudi Botev je sin našega časa. Le-tem je verovati, ker le-ti govore istino.

Narod misli in poje v pesmih, da so hajduki postali od turškega nasilja in nepravde. Hajduštvo torej ni starejše, nego je gospostvo Turkov na Balkanu. Tudi beseda hajduk, katero smo si izposodili od Madjarov, potrjuje naše mnenje. Gotovo v predkrščanski dobi ni bilo hajdukov in ni jih bilo do turške vlade. Šele s turško vlado so se porodili hajduki. Ker je turška vlada, kakor nam priča zgodovina, bila zelo nasilna, ki je bila Turkom kolikor toliko pravična, a ubogo rajo je zatirala, kolikor se je le dalo, bilo je naravno, da se je raja začela upirati vsaki preveliki nepravdi. V mestih in vaseh ni se smela raja niti ganiti. Tudi so skrbeli turški paše in age za mir in red. Raja pa tudi ne bi imela nobenega uspeha, ako bi se v mestih upirala. Zato so posamični možje bežali v gore, v prastare gozdove, tu so se skrivali pred Turki in tu so prežali na Turke. Tako so preganjali Turke, ubijali jih in so s tem upali doseči, da preženo Turke iz dežele in da se jih osvobode. Hajduki so se torej borili za svobodo svojega naroda, ker jim je bilo samo do tega, da se otresó neznosnega turškega jarma. Ker pa so se hajduki borili za skupno stvar, a ne za kake osebne koristi, ljubil jih je narod in spoštoval, a narodna pesem jih je proslavljala kot narodne mučenike,

kateri so žrtvovali svoje dragoceno življenje za vero in svobodo. Vse hajduštvo ima naroden značaj. Hajduki so narodni osvoboditelji, kateri so največ pripomogli, da turška vlada ni še huje pustošila krščanskih dežel, in kateri so edini izposlovali, da je južnim Slovanom napočil pred kratkim časom dan svobode.

Svobodni narodi niso imeli hajdukov. Pri svobodnih narodih ni povoda k temu. Le zatiranec, kateri vidi, da se mu nalašč krivica godi in da je po nedolžnem teptan, čuti to krivico in mora se upreti. Trinoštvo poraja požrtvovalne junake. Kakor so bili Slovani razcepljeni, tako so imeli različno usodo. Velikorusi in Poljaki niso imeli nikdar hajdukov. Obema se je še dosti dobro godilo. Vedno silno tlačeni in preganjani so bili Malorusi in Jugoslovani, zlasti Bolgari, Srbi in Hrvati. In ravno ti zatirani Slovani, ta balkanska raja nam je podala dokaze, kaka viteška dela so se porodila iz samoobrambe. Stoletja in stoletja so stali Srbi in Bolgari na braniku, njih najboljši, najčilejši sinovi so se odrekli svetu in življenju, živeli so po gorah in hajdukovali in so vedeli, da so že pripravljeni koli, na katere jih bodo nataknilo Turki. Čim večja je bila mržnja do sovražnika zatiralca, tem večja in silnejša je bila ljubezen do rodu in vere. Še v početku XIX. stoletja je cvelo hajduštvo v Srbiji. Vuk je videl slavne hajduke, a starina Martić proslavlja v svojih pesmih hajduke, kateri so živeli do okupacije Bosne in Hercegovine. Danes, ko so se osvobodili Srbi in Bolgari, a v Bosni in Hercegovini se vlada po zakonu, ni več hajdukov v teh pokrajinah, samo v Makedoniji še nekaj kipi.

Število hajdukov je merilo turškega nasilstva (zuluma) in nepravde. Kolikor je bila turška vlada boljša in človečnejša, to je i hajdukov bilo manj; a kolikor je bila nepravičnejša, to jih je bilo več. V početku turške vlade, to je takrat, ko so zavladali Turki v Srbiji, so šli v hajduke najodličnejši sinovi naroda, torej prva gospoda. Premena v sistemu je bila prevelika in preobčutna, in zato je bil tudi upor silnejši in obsežnejši. To so bili vitezi naroda, ki so se prvi uprli in prvi šli v gore. Narod jih je spoštoval brezmejno in jim želel uspeha in sreče. Branili so siromake in so bili pravični narodni sodniki. Ako je kdo napadel siromaka in ga celo oropal, maščeval ga je hajduk. Hajduki so se pobijali po gorah in ondi prežali stalno na Turke. Bili so nemesis, katera se je pojavljala zdaj tu, zdaj tam, a vselej maščevala turško nepravdo. In zato so se jih bali Turki. Ne izza grma, naravnost in odkrito je zagrabil hajduk svoj plen. V stari dobi so najraje pričakovali Turke, kadar so nosili

pobrane davke v Carjigrad. Hajduk potrebuje denar za smodnik. Srce ga je bolelo, ko je moral gledati, kako so celi zaboji denarja romali v Carjigrad. Hajduk je spoštoval zakon in vero; ni nikdar ubijal človeka, kateri mu ni ničesar storil. Spoštoval je tujo lastnino in je živel samo, da se maščuje na Turkih, kateri so rajo teptali in odirali vprav po turški.

Hajduki žive v skupinah, kakor tudi se bore za skupno stvar. Četudi sta samo dva hajduka, vendar se ve, kateri od njiju je harambaša ali starejšina. Starejšina je poglavar hajduški družbi, on poveljuje in skrbi, da posamični člani ne krše hajduškega običaja. Večja skupina ima barjaktarja ali zastavonošo. Hajduk se razločuje od svojih drugih rojakov tudi po noši. Imeli so vedno posebno obleko, na glavi fese ali svilnate kape, a nosili so krasno orožje, dolgo puško, imenovano diljko, po dve mali puški in velik nož.

Naravno je, da so hajduki živeli po gorah in se skrivali v gozdovih, v katerih ni živela nobena druga živa duša. Po ravninah niso nahajali zavetišča pred turškimi agami in kapetani, in zato je moral vsak hajduk v goro. Odtod so hodili posamični ali pa v oddelkih na razne kraje, kjer so slutili, da srečajo onega Turka, na katerem so se mislili maščevati. Po gorah ni bilo živeža in si ga tudi niso utegnili iskati, ker so ves božji dan prežali na Turke. Tu je le izvirala izpod skale hladna vodica, s katero so si gasili žejo; tu je pod stare jele vejami bilo le sence, da si je odpočival utrujeni hajduk. O kritičnih časih so prenočevali v gori, sicer pa so hodili prenočevat k svojim prijateljem v bližnje vasi. Pozno zvečer so torej prihajali k jatakom v vas. Jataki so bili njih prijatelji, utajevalci. K njim so hodili na večerjo. Pri jataku so se navečerjali, a jatak jim je dajal tudi za drugi dan hrane, katero so nosili v torbah. Dogajalo se je tudi, da je jatak sam nosil hrano v gozd. Tako so hajduki živeli od zgodnje pomladi do zime. Kadar se je približevala zima, jemali so hajduki slovo od svojih gor in so odhajali vsak k svojemu prijatelju »na zimovnik«, ali poprej so se še dogovorili, kdaj spomladi in kje se zopet snidejo. Na zimovniku so ležali ves dan po kleteh, a po noči so se jim pridružili še ostali domači ljudje ter so ž njimi prepevali »uz gusle« junaške pesmi o kraljeviču Marku, o slavnih junakih in hajdukih, kateri so jim bili vzor življenja in poštenja. Mnogi so preoblečeni v navadno obleko služili za hlapce. Tako so prezimovali v obiteljskem krogu. Ni še prav skopnel sneg po ravninah, in trebalo je jemati slovo od jataka in od drugih prijateljev. Po zimi so torej Turki imeli mir. Zbirali so se ob določenem

času in na določenem kraju, in ako katerega hajduka ni bilo, šli so ga iskat. Uveriti so se morali, ali je umrl ali pa če ga je kdo umoril. Kdor je umoril hajduka, na tem so se osvetili. Minolo je tudi čisto petdeset let, da so izvršili osveto. Kadar se je hajduk naveličal hajdukovanja ali da ga je trla starost, povrnil se je domov. Živel je spet kakor poprej, a nihče mu ni očital hajdukovanja. Ker se je odvadil od poljskega dela, ni bil hajduk za težaka, ampak postal je pandur. Samo knez ni mogel biti, kdor je bil hajduk.

Z besedo raja, krščanska raja, označujemo krščanske podložnike polumeseca. Vse Bolgare, malone vse Srbe in dokaj Hrvatov je podjarmil polumesec. Zgodovina te slovanske raje je zgodovina trpljenja in mučeništva. Turški vladi je bilo samo do tega, da izsesava te narode. Koder je Turek bival in gospodoval, tam ni ostavil ni sledu o kulturi in blagostanju. O tem nam govore Bolgarija, Macedonija, Srbija, Bosna in Hercegovina. Turek po teh deželah ni sejal kulture, ni pospeševal gospodarstva, tako da je še danes narod na nizki stopinji kulture v evropskem zmislu besede. Še pred okupacijo so bila v Bosni z železom okovana kola nepoznana. Kaj je torej oduševljavalo rajo, da se je dvignila na noge? Dvignila jo je slavna preteklost, srečni časi bolgarskega in srbskega carstva; ona doba, katero opeva velekrasna in smem reči najlepša narodna pesem. Ta pesem je porodila hajduka. Narod ni pozabil poraza na Kosovem polju. Vstali so možje, kateri so prisegli, da ne jenjajo, dokler ne preženo zadnjega Turka iz dežele. Vstali so možje, kateri so od mladosti do smrti hajdukovali, to je osvobajali rajo. Hajduki so torej branitelji pravde, zaščitniki narodne svobode; oni so glasniki, kateri so povsod in zmerom oznanjali, da se raja ne more osvoboditi drugače, nego da pobije vse Turke v deželi. Ako bi ne bilo hajdukov, še danes bi stokala raja pod težkim turškim jarmom. Kakor so hajduki osvobodili ali vsaj bili provzročitelji osvoboje v Srbiji, tako bodo hajduki izvojevali svobodo v Macedoniji.

Turška vlada ni imela druge brige, nego da je pobirala davek. Drugo brigo so ji zadajali hajduki. Zato je preganjala, lovila in morila hajduke. V Srbiji je bil v vsaki knežini (knez je bil poglavar knežine enega okoliša) po en turški buljubaša s panduri. Ta buljubaša ali četovodja je lovil hajduke. Bil je imeniten gospod ta buljubaša, in ako je zaukazal, da mu je morala tudi raja pomagati, pa je morala pomagati. Večkrat je tak buljubaša zbral celo trumo naroda in je šel iskat hajdukov. Raja je sicer, ako je le mogla, skrivala hajduke in jih ni izdajala. Kri ni voda. Turki so hajduke

nabijali »na kola c«. Kdo ve in kdo bi mogel izračunati, koliko je raje izdihnilo dušo na kolcu? Navadno so Turki vprašali ujetega hajduka, ali se hoče poturčiti. Kateri hajduk je izjavil, da se hoče poturčiti, to je postati poturica, njemu so oprostili in ga niso nabili na kol. Turkom je bil namen raznaroditi slovanski jug. Ali hajduki so bili verni svoji veri in so smatrali za največjo sramoto, ako se je Srbin poturčil. V takem trenutku, ko je bilo voliti smrt ali turško vero, bil je hajduk pravi junak, opsoval in proklel je Muhameda, govoreč: »Pa zar poslije ne ću umrijeti?« Tako je umirala raja vselej za svobodo in vero; raje je umirala, nego se vdajala Turčinu. Hajduki se sami smatrajo za velike junake. Kadar Turki vodijo hajduka h kolcu, tedaj si hajduk zapoje iz vsega grla in kaže s tem, da mu ni do življenja in da rad umira »za krst časni i svobodu zlatnu«.

Hajduki so živeli po svoji veri in navadi. Postili so se in Boga molili. V Oborišču, v krasnem balkanskem gozdu, je čatil pop mašo mnogobrojnimi hajdukomi. Krivice niso delali nikomur; preganjali so samo Turke. Tako nam tudi Grga Martić opisuje svoje hajduke. Kiko in Zelić sta se postila in Boga molila, živela sta ob suhem kruhu in pila vodo iz studenca. Spala sta na trati, v gozdu, a puška jima je bila edina drugarica. Vsak hajduk je bil poštenjak od nog do glave. Zato je bila za hajduka največja sramota, ako mu je kdo rekel, da je pržibaba. Pržibaba je namreč človek, kateri stare babe prži, to je praži, z žarečimi verigami žge.

Vsi hajduki so se borili »za krst časni i slobodu zlatnu«. To jim je bil ideal življenja in delovanja. Turčin je preganjal krst in jemal svobodo krščanskim narodom. Krst pomenja križ pri pravoslavnih. Rimokatoliki pravijo križ. Raja se je torej borila za vero in svobodo. To velja za vso dobo do osvobojenja, in zato to geslo ni puhlica, ampak to je zgodovinska istina. Hajduki so torej bili viteški branitelji vere in neustrašeni zaščitniki svobode. Bili so stalna vstaja, katera je trajala dotle, dokler je trajalo turško gospostvo. Danes je svobodna Srbija, neodvisna je Bolgarija, a v Bosni in Hercegovini se vlada po zakonu. V teh pokrajinah so torej hajduki odložili orožje. Umaknil se je Turčin, ki je pustošil slovanske pokrajine, ki si je prisvajal tod vse pravice. Zapustili so tudi hajduki gore in gozdove ter se vrnili v obiteljske kroge. Visoke gore in goste šume so zopet tihe. V njih še biva samo gorska vila, ki je hajduku kazala pota in ga vodila k studencu ter mu bila verna posestrima. Ona je zopet sama in sameva. Narod se spominja v pesmih svojih hajdukov ter

proslavlja njih slava dela. Zadnji spev narodne junaške pesmi se je s tem dovršil in zaključil v večjem delu slovanskega juga.

Tesno spojena s hajduštvom je osveta. Martić imenuje svoje hajduke osvetnike, to je maščevalce. Beseda sama je grozovita. Evropski zapad ne more nam tega oprostiti. Pravi, kaki barbari so bili že nekdanj ti južni Slovani, ker so imeli krvno osveto! Nekdanj, zlasti v srednjem veku, mnogokaj ni bilo v redu in opravičeno, kar je bilo združeno z babjeverstvom. Ali krvna osveta je bila popolnoma opravičena, bila je samoobramba. Uvaževati je treba nekdanje razmere, v katerih so živeli južni Slovani. Vpoštevati je treba, da na vsem jugu pod polumesecem ni bilo za rajo ni pravde ni zakona. Nobeden narod ni toliko pretrpel, ni toliko krvi prelil za svojo vero in svobodo in za čast svoje obitelji kakor raja slovanska, katera se je morala boriti in maščevati, ako ni hotela poginiti. Turčinu ni bila nikdar sveta slovanska obitelj, odvajal je lepa dekleta v Štambul. Slovanski robovi so zgodovinska istina. Raja se ni mogla pritožiti nikjer, ali je potem čudo, da je brat prisegel maščevati svojo sestro, katero je onečastil Turek? Ali ni opravičeno, da je pobratim maščeval pobratima, ker ni bilo pravde, h kateri bi se mogla zatekati raja. Edina pravda pa je bila, da je raja sama kaznovala svojega tlačitelja. Dokler bode ljubezen brata do brata in sestre, ljubezen pobratima do pobratima sveta naprava v narodu, dotle mora biti osveta opravičena, ako ni drugega sodnika, kateri bi po zakonu kaznoval nepravdo. Slovan ni nikdar ubijal, ni moril, ni požigal brez vzroka, a maščevati se je moral. S ponosom sme torej Martić imenovati svoje hajduke osvetnike, ker ti le so se maščevali radi turške nepravde in nasilstva. Ko je bila pregnana turška nepravda iz dežele in je zavladal red in zakon, iztrgal je tudi Slovan osveto iz svojega srca.

Iz gozda so ptice odplule . . .

Iz gozda so ptice odplule
čez daljno morjé,
in bori in hrasti rumeni
za njimi ihté.

In meni so sanje odplule,
a jaz ne vem kam,
in tesno mi zdaj je pri srcu,
ko sem sam, tako sam . . .

A. Gradnik.

